

УДК 130

*Кодьєва О. П.*

## ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: ЗАСОБИ КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ

*Вибір інтелігенцією засобів культуротворення є актуальною проблемою. В основі розмаїття цих засобів – інтуїтивне сприйняття особистістю природно-суспільних комунікативно-гносеологічних імпульсів. У цьому – дієвість засобів культуротворення інтелігенції.*

**Ключові слова:** інтелігенція, засіб культуротворення, дієвість, інтуїція, якісний стрибок, резонанс, раціональність, духовність.

*Выбор интеллигенцией средств культуротворчества является актуальной проблемой. В основе разнообразия этих средств – интуитивное восприятие личностью природно-общественных коммуникативно-гносеологических импульсов. В этом – действенность средств культуротворчества интеллигенции.*

**Ключевые слова:** интеллигенция, средство культуротворчества, действенность, интуиция, качественный скачок, резонанс, рациональность, духовность.

*Choosing means to create culture by intelligentsia is an actual problem. The means are different. In the basis of all of them there is personal intuitive perception of natural and social communicative and cognitive impulses. This is the heart of efficiency of means which intelligentsia uses to create culture.*

**The keywords:** intelligentsia, means to create culture, efficiency, intuition, qualitative leap, resonance, rationality, spirituality.

Актуальність проблематики, пов'язаної з місцем, роллю, функцією інтелігенції, із засобами, до яких вона вдається у своїй культуротворчій діяльності, очевидна. Чинник унікальності особистості, який репрезентує сутність представника інтелігенції, привертає увагу як цінність і сьогодні – попри гігантські хвилі масової свідомості і культури, що, здається, ось-ось поглинуть усе своєрідне і неповторне по суті – індивідуальне.

Культура людства різноманітна – несе в собі і «плюси», і «мінуси», і «нулі», загадку яких ще має розв'язувати наука. При цьому, на наш погляд, у певному великому історичному, звичайно ж, доступному для огляду обсязі простору-часу – інтегрально – можна спостерігати той вектор розвитку, який суспільство усвідомлює як прогрес культури і включає цей зміст у її дефініцію, принаймні в контексті робочого визначення культури. Зміст останнього утвердився і навіть «осів» у навчальних програмах. Щодо справи прирощування культурних надбань «заради блага», то прерогатива тут належить людям розумової праці – розумним й одночасно свідомим, відповідальним. (У цій статті не йдеться про статистику: скільки серед людей розумової праці дійсних інтелігентів – глибоко моральних, творчо спрямованих, та й вдатись до таких підрахунків поки що неможливо.)

Проблема, яку порушено в цій статті, може бути висловлена таким чином. З одного боку, інтелігенція за визначенням, за своїм покликанням бере на себе

основний тягар у ментальній розбудові культури, а з іншого боку, у найрізноманітніших суспільствах спостерігалось і спостерігається розмаїття думок, життєвих позицій і спрямувань представників інтелігенції, що також є сутнісною особливістю інтелігента як особистості зі своїм окремим космосом (у певному, звичайно, розумінні). То ж постає парадокс. Інтелігенція парадоксальна за сутністю. Гадаємо, не буде зайвим ще раз привернути увагу до цієї суперечності, а значить, відновити спокусу її подолання.

Наукова література із зазначеної проблематики багата. Нас же зацікавила і стала приводом для написання цієї статті захищена у 2011 р. дисертація на здобуття наукового ступеня доктора культурології «Елітарність як компонент культуротворення: досвід неklasичної естетики» Н. А. Жукової. Класифікуючи еліту, автор дисертації визнає як термін і включає до аналізу так звану «ціннісну еліту» (термін російського теоретика Г. Ашина [1], як зазначає Н. Жукова), інакше – «аристократію духу» (також термін, що вже утвердився у науці). До цього розряду еліти автор дисертації і відносить інтелігенцію. При цьому Н. Жукова уточнює зміст поняття «ціннісна еліта»: воно, згідно з дослідницею, включає в себе такі страти: «наукова», «професійна», «художня» еліти» [4, с. 46]. І далі: «Ознаками „ціннісної еліти” (або „аристократії духу”) є гуманізм, освіченість, професійність, протиставлення себе масам в тій чи іншій формі» [4, с. 46]. Ці твердження, що ведуть до розуміння засобів культуротворення, які використовує інтелігенція, цілком переконливі.

Заперечення викликає інше твердження: «...Важлива риса інтелігенції – сумнів...» [4, с. 122]. Дійсно, така риса нерідко зустрічається у представників інтелігенції, навіть є характерною, але її навряд чи можна назвати сутнісною. Адже, повторимо, для інтелігенції як «ціннісної еліти» зовсім не кількісний вимір є вирішальним, оцінним (тобто скільки відміряти часу або на скільки «балів» зміниться індивідуальний психічний настрій, щоб «дозріло» якесь рішення). В іншому разі важко було б заперечити тим, хто в контексті вимог політичної активності навіть не «визначав», а «діагностував» дії інтелігенції словами з медичної лексики, як це робив В. І. Ленін у відомому вислові: «Хворе буркотіння хворої інтелігенції». У такому випадку чи не постала б під знак питання провідна, авангардна роль інтелігенції у розбудові культури і чи не закріпився б за нею ярлик такого суспільного шару, що тягнеться у хвості історичного дійства? Ніби на знак протесту проти такої думки постають і займають помітні позиції образи О. Блока, С. Єсеніна, В. Маяковського, В. Мейєрхольда, згодом В. Стуса, багатьох інших. Так, у самий розпал подій 1917 року сформулась тверда однозначність рішучого блоківського: «Так, дійсно, тричі так і тільки так» [цит. за: 5, с. 504]. Це є гаряче утвердження поетом себе як прихильника революції.

Ще один термін, який активно використовує Н. Жукова щодо інтелігенції, – «самоіронія». Як знаряддя оцінки самоіронія – засіб гострий, отже небезпечний, він потребує витонченого естетичного почуття міри і «пульсуючої» відповідальності. У контексті класичної естетики «іронія» – різновид прекрасного, тобто слугує якнайкращій меті. Нині її зміст, на наш погляд, зазнав спрощення – вочевидь під

впливом масової свідомості – і перебуває на семантичній межі «самоїдства» та «самоприниження», з одного боку, і «самознищення» – з іншого. А то й у перспективі – тотального знищення культури загалом. Самоіронія може призвести до гальмування активності. Тут сама собою приходить на думку езотерична традиція, згідно з якою критикувати себе, тим самим принижуючи в собі Бога, як мінімум, небезпечно, а може бути й загрозливим для життя; проте не менша загроза – і в надмірному звеличенні себе. Смирення – серед головних чеснот віруючого.

Декількома сторінками раніше, обґрунтовуючи свої думки щодо самоіронії, автор дисертації пише, що інтелігент – це людина, яка не виступає із заявами [4, с. 106]. Мабуть, це слід розуміти так, що інтелігент не оголошує, не виводить назовні, не декларує власних думок, а в основному оцінює їх та переоцінює. На це також можна заперечити: усім відомі діячі, які глибину творчої таїни вміють синтезувати з декларацією у найкращому розумінні цього слова. Той же яскравий приклад – В. Маяковський. Проте в зазначеному твердженні Н. Жукової є своя правда. Яка? Спробуємо згодом з'ясувати.

Предметом нашої статті є характерні, більше того, сутнісні для інтелігенції засоби культуротворення, які «вирастають» зі здатності мислячої людини до глибокого – найглибшого – поринання в об'єкт пізнання. Мета статті – привернути увагу до сутнісних для інтелігенції та вкрай важливих і, підкреслюємо, дієвих для суспільства – для духовної культури людства – засобів творення. Завдання статті – показати дієвість інтуїтивного аспекту культуротворення; звернути увагу на характерні, якісні риси творення, коли осяяння синтезується з раціоналістичними шляхами, якими йде окремий митець і за ним – суспільство.

Отже, приступаючи до викладення основних думок нашої статті, констатуємо, що засоби культуротворення у інтелігенції є різні: оцінювання і самооцінювання, іронія і самоіронія, рефлексія і декларація. Та заради з'ясування того, який є, на наш погляд, вихідний (інакше сказати, найглибинніший), хоча, звісно, усі вони тісно пов'язані, наведемо слова О. Блока, які вважаємо ключовими стосовно нашого дослідження. Ось вони. «Усі дні і всі ночі налітає глухий вітер з тих світів, доносить уривки шепотінь і слів незнайомою мовою; ми ж так і не чуємо головного. Геніальний, мабуть, той, хто крізь вітер розчув цілу фразу, склав слова і записав їх, ми знаємо не багато таких записаних фраз...» [5, с. 373]. Слова великого поета, творця, представника творчої інтелігенції, тих, хто ішов до висот духовного прозріння. Тут і слід шукати початки і завершення, суб'єктивні прагнення і об'єктивні закономірності, одиничне і єдине, одвічне і сьогоденне, сутність і явище, сполучення плюса та мінуса. Засоби і їх спонуки, нарешті. Саме в цьому дослідницькому просторі слід з'ясовувати причини рефлексивних схильностей інтелігента, виявляти особисту правду творця у її співвідношенні із суспільними цінностями.

Наведений вислів О. Блока репрезентує безмежну кількість подібних думок митців усіх часів і народів. І ця безмежність свідчить хоча й про досі утаємничений, однак явно необхідний характер інтуїтивного потягу інтелекту до чогось, що поза людиною, що надає їй сама Природа і що є головним для людини і людства. Зміст

такого «послання» не можна миттєво розв'язати, він у край мало піддається аналізу, його слід сприймати, скоріш, душею, яка входить у деякий стан резонансу або рівноваги з невідомим «чимось». У цьому випадку душі не варто поспішати. Вона має «розчинитися» в незбагненності мети, і в цьому стані для неї зникає плин часу. Як тут знову не звернутися до О. Блока! «Якщо б ми могли зовсім перестати думати хоч на десять років. Згасити цей оманливий, болотний вогник, який тягне нас все глибше у ніч світу, і прислухатися до світової гармонії серцем... Зупинити б цей рух, нехай припиниться час...» [цит. за: 5, с. 590]. Цілком імовірно, що саме цей стан митця можна ототожнити зі станом сумніву. Але, на наш погляд, це було б лише «частиною» правди: цей стан – не стільки відчуття перепони на шляху до істини, скільки, навпаки, відкритість перед істиною, а отже – це одночасно і шлях до творення, і його засіб. Засіб парадоксальний, адже чи не найрозмитіша і найвіддаленіша від повсякденних турбот життя мрія виявляється чи не найактуальнішою метою. Можна погодитись: вона зазвичай – поза конкретних завдань. Однак, дійсно, актуальною метою найбільш доцільно вважати масштабну мету стратегічного значення. А золотий запас стратегічних духовних цінностей здобуває інтелігенція й об'єктивно робить це для всього людства. Зі сказаного, сподіваємось, зрозуміло, що інтелігент за сутністю (якою б не була його особиста, суб'єктивна думка) не є носієм чистого розуму, а обов'язково прагне до синтезу розуму і душі – раціонального і ірраціонального, кількісного і якісного. Інакше, подібно роботу, він просто відкинув би незбагненне.

На жаль, зазначений вище засіб творення описаний метафоричною мовою, оскільки інша, наукова мова в культурології перебуває в процесі формування. Причому той понятійний апарат, яким сьогодні володіють і конкретна наука, і філософія, і естетика, залишається не позбавленим метафоричності. Наприклад, серед основних понять: «позасвідоме», «колективне позасвідоме», «архетип», «еманація» тощо. Чому так? На наш погляд, через образність, можливо, романтичне забарвлення мислення особистості, яскраву індивідуальність світовідчуття. І, звичайно, через неясність уявлень, викликаних почуттєвим сприйняттям зовнішніх природних імпульсів як «чистих якостей» – імпульсів, не «одягнених» ще в чіткі форми.

Далі – і тут відверто проявляється дієвість притаманного інтелігенції засобу культуротворення – нові, незвичні образи, потрапляючи в річище потреб суспільства як евристичні (не будемо зараз заглиблюватись у з'ясування того, одразу чи згодом проявляється інтерес до них з боку суспільства і які на цьому шляху виникають перешкоди), поступово, а то й раптом набувають прийнятних форм. На цьому, другому етапі пізнання, інакше сказати, на другій стадії розвитку зазначеного засобу культуротворення активно підключається раціоналістичний метод дослідження. Цей другий етап може бути здійснений тією ж самою особою, що й перший етап, а може – й іншою особою.

На наш погляд, раціоналістичний метод дозволяє і навіть вимагає залучення широких кіл наукової спільноти, адже тут закономірні розгалуження і спеціалізація.

Роль творчої особистості, яка індивідуально сприйняла від Природи перший в певній сфері імпульс пізнання, значна. При цьому сприйняття відбувається великою

мірою естетично. І не слід ігнорувати той чинник, що інтелігент отримує від життя більше шансів, ніж інші верстви суспільства, мати розвинені естетичне почуття та естетичний смак і використовувати їх у своїх зануреннях у невідоме. Зрозуміло, у цьому аспекті перш за все згадується художня інтелігенція. Однак тут же з'являється необхідність застереження: не можна не підкреслити, що це стосується всієї інтелігенції. Роль певного творця-провідника в незбагненне не зменшується, а дієвість не послаблюється і тоді, коли раціоналістичним спряженням з первинними відчуттями займаються інші люди: адже почуття, які переживаються, є духовними цінностями, вони не зникають, а так чи інакше продовжують жити подальші дослідження. Останні, бурхливо розвиваючись, відштовхуючись від первинної почуттєвості, розробляють конкретні аспекти всезагальної картини світу. Сьогодні з'явилися такі поняття, як «інформаційне поле Землі», «атрактор», «точка сингулярності» тощо. Величність досягнень природничих наук – поза всякого сумніву. Але, наприклад, математики кажуть, що їхня наука уперлася у математичну стіну з формул, за якою не видно вже ані землі, ані неба. Що робити? Математики вважають: повернутися душею до поезії, бо за нею – велике майбутнє. Чому? Тому що, як сказав поет:

«Эти веянья и таянья,  
Эти млеянья и чаянья,  
Этот милый, майский шум, –  
Увлекая к беспредельности,  
Возвращают тайну цельности  
Снов и мира, слов и дум...» [2, с. 8].

Символіст Валерій Брюсов у наведених рядках висловився досить ясно. А можна – ще ясніше. Ось відомі всім з дитинства прості і вишукані слова:

«В синем небе звезды блещут,  
В синем море волны плещут;  
Туча по небу идет,  
Бочка по морю плывет» [6, с. 423].

Великий поет О. С. Пушкін не знав про «фрактальність» світу – але про те, що світ сповнений аналогій, якщо можна так сказати, відчував геніально.

Можна звернутися і до прямих аналогій, коли знання приходять ніби самі: так, таблиця хімічних елементів явилася Д. І. Менделєєву уві сні, так само, як Данте – «Божественна комедія», Леонардо да Вінчі – винаходи, що випередили свій час тощо. Мабуть, слід вважати, що такого роду сновидіння не прийдуть до будь-кого, а відвідають саме того, хто прагнув досягти творчої мети та уперто йшов до неї. Проте оперування цими даними все ще переважно залишається сьогодні на межі науки і міфотворчості; факти, подібні наведеним, не слугують нині аргументами для наукових умовиводів. Але можна спитати: невже зміст поняття «сновидіння» менш прийнятний в аспекті аргументації, ніж, скажімо, зміст поняття «позасвідоме», яке з успіхом побутує у сучасній філософії? Якщо так, то невже «винний» у цьому чинник одиницності та суб'єктивності, пов'язаний зі сновидіннями?

Однак звернемось до тієї сфери, що лежить між крайнощами зовсім туманних

передчуттів та однозначних видінь – до «золотої середини» засобів культуротворення, притаманних інтелігенції. Вважаємо, що тут варто вести розмову про явища, які звуться «якісним стрибком» або «інсайтом». Можливо, у цей ряд укладається таке поняття природничих наук, як «анігіляція», або перетворення на «нуль» (духовний, енергетичний потенціал) протилежних станів (субстанцій) – позитивного та негативного. Це «момент істини» – мало досліджений момент прирощення знань. Скоріш, навіть не момент, а стан людини, спряжений з трансом. Знамените Архімедове «Еврика!» чудово розкриває сутність цього засобу культуротворення. Славний вигук демонструє величезну концентрацію (так би мовити, на межі критичної маси) енергії винахідника на значущості та дієвості свого, власними силами зробленого відкриття. За відомою легендою, вибух енергії, бажання діяти – діяти, дарма що невідомо поки як, але діяти негайно – були такими потужними у Архімеда, що прабатько нинішньої інтелігенції вистрибнув з ванни з водою, місця свого мимовільного експерименту, та побіг на люди оголений.

І. Ньютон, який працював над теорією тяжіння, після падіння на нього легендарного яблука спромігся вивести один із фундаментальних законів буття і величчю свого відкриття стимулювати подальше розроблення феномену всесвітнього тяжіння у наступних століттях.

Здається, що стосується наукової інтелігенції, то тут зумовленість якісних стрибків ніби ясна, а механізм очевидний. Щодо художньої інтелігенції, то картина виявляється набагато складнішою. Так, у які культурологічні схеми, скажімо, «вмістити» яскраву постать Едіт Піаф? За способом життя до інтелігенції велику співачку не віднесеш аж ніяк. Та яке це мало значення, коли співала Е. Піаф любов, співала серцем завжди. А найкраще – у день, коли дізналася про загибель коханого. Якось незручно в такому контексті препарувати силу людської душі, застосовуючи логічні категорії. І все ж. Якісний стрибок виявляється в стані високого напруження, коли людина піднімається над собою, не пам'ятаючи себе як одиничність, а, навпаки, єднаючись з усім світом і душею, і розумом. Як із подібних, вважаємо, найвищих позицій розводити творців на інтелігентів-інтелектуалів та інших? Цей найвищий рівень творчості їх об'єднує.

Проте в цій статті йдеться про усталене розуміння інтелігенції – інтелігенції як такої. Однак і тут можна навести безліч прикладів того, що представник художньої інтелігенції, інтелектуал, безумовно, так само здатний на «анігіляцію» своїх сумнівів, роздумів, рефлексій, тобто, так би мовити, підготовчого, підспудного етапу (засобу) творення. Інакше кажучи, здатний на якісний стрибок у річищі свого прагнення до вищого. На цьому шляху митцю допомагають його набуті «знаряддя праці»: засоби узагальнення, художньої образності та інші, які і надають творам дієвості, посилюють її, пов'язують твір зі сприймаючим суспільним середовищем. Так, О. Блок реалізує свої інтуїтивні устремління в поемі «Дванадцять»: образ вітру з неясним змістом у наведеному вище висловлюванні трансформується в поемі в досить прозорий символ (образ високого рівня узагальнення й одночасно більш наближений до земної людини). Як справедливо відзначає В. Орлов у своєму дослідженні про О. Блока, великий поет розумів його як образ всесвітнього революційного очищення. Ось вони,

усім відомі, хрестоматійні рядки:

«Ветер, ветер!  
На ногах не стоит человек,  
Ветер, ветер  
На всем божьем свете!» [5, с. 513].

Можна і інакше тлумачити поему «Дванадцять»: революція – це встановлення справедливого порядку з темного хаосу життя старої Росії. Порядку з Хаосу. Чи не передбачив часом поет-пророк теорію нобелівського лауреата І. Пригожина щодо становлення порядку з хаосу у космічних масштабах?

Висновки.

1. Інтелігенція парадоксальна: з одного боку, бере на себе тягар забезпечення ментального прогресу культури всього суспільства; з іншого боку, її окремі представники займають свою власну життєву позицію.

2. Засоби культуротворення інтелігенції різноманітні становлять синтез інтелектуального і почуттєвого. Їхньою сутнісною, ключовою основою є урівноваження (уходження в резонанс) свідомості особистості з певними об'єктивними природно-суспільними каналами прирощення знань.

3. Набуття нових знань відбувається в контексті якісного стрибка, коли свідомість особистості, можливо, набуває змінених форм (трансу тощо). Слід на новому науковому рівні звернути увагу на недостатню вивченість сутності якісних стрибків. Це може відкрити нові перспективи в дослідженні творчого процесу.

4. Твори інтелігенції мають суспільну дієвість завдяки їх духовній інтенсивності, великою мірою пов'язаної з інтуїцією особистості.

#### Література:

1. Ашин Г. К. Современные теории элиты: критический очерк / Г. К. Ашин. – М. : Международные отношения, 1985. – 256 с.
2. Брюсов В. Зеркало теней / В. Брюсов. – М. : Скорпион, 1912. – 212 с.
3. Жукова Н. А. Елітарність як компонент культуротворення: досвід неklasичної естетики / Н. А. Жукова. – К. : ПАРАПАН, 2010. – 244 с.
4. Жукова Н. А. Елітарність як компонент культуротворення: досвід неklasичної естетики : дис. на здобуття наук. ступеня докт. культурології : 26.00.01 / Н. А. Жукова ; Національна музична академія імені П. І. Чайковського – К., 2011. – 410 с.
5. Орлов В. Н. Гамаюн. Жизнь Александра Блока / В. Орлов. – К. : Мыстэцтво, 1989. – 628 с.
6. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в 10-ти т. Т. 4 / А. С. Пушкин. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 552 с.